

La Currezia medievala

Istorgia dal territori grischun en furma concisa, part 3

La Rezia en il temp medieval tempriv (quart en fin 9avel tschientaner)

Da la migraziun dals pievels al Reginavel dals Francs

Dals scumbigls dal temp da la migraziun dals pievels han patì er ils territoris retics ch'èn stads integrads en l'Imperi roman dapi la fin da l'emprim tschientaner avant Cristus. Invasiuns dals Alemans en la segunda mesadad dal quart tschientaner han intimà ils avdants da tschertgar refugì en lieus adattads per sa defender, per exempel sin la «Curt» a Cuira u en la gronda culegna da refugì a Castiel. Sut il domini da Theoderich, il retg dals Ostgots orientals, han ils Rets sut il comando d'in manader indigen procurà per la protecziun dals cunfins da l'Imperi ch'ha anc ina giada pudì giudair ina perìoda da pasch pli lunga cun in viv commerzi sur las Alps.

En il 6avel tschientaner è la Rezia vegnida integrada en il Reginavel dals Francs. Pliuras giadas èn armadas da Francs ed Alemans passadas sur las Alps. Uschia er suenter ils 568, cur ch'ìls Francs han gì differenzas ostilas cun ils Langobards, ils novs patrums da l'Italia Superiura. Las dispitas permanentas tranter ils Francs sez han pussibilità a la Rezia da cuntanscher ina gronda independenza interna sut manaders indigenes. Tranter quels èn sa distinguidi surtut ils members da l'uschenumnada chasa dals Victorids. Quels han probablmain cuntanschì lur influenza e muntada en encliegentscha cun cumandants francons. Els han regì il pajais sco preses; per part han els unì la pussanza ecclesiastica e seculara en la famiglia e per temp perfin en ils medems mauns.

Da la cristianisaziun a Carl il Grond

Il cristianissem è sa derasà spertamain per lung da las colliaziuns da traffic, probablmain gia a la fin dal quart, dentant segiramain dapi il 5avel tschientaner. Gia baud èsi vegnì erigì in'atgna diocesa a Cuira. Quella ha dentant appartegnì a l'archuvestgieu da Milaun. Las stretgas relaziuns ecclesiasticas, dentant er il grond traffic tranter ils Alemans e Langobards, han laschà surviver las instituziuns da traffic dals Romans. Questas han existì anc en il 9avel tschientaner en furma d'albierts, da staziuns da paus e da stgomi da chavals e sco servetschs da navigaziun.

Ils administraturs carolings han integrà ils Alemans en il decurs dal 8avel tschientaner pli ferm en il Reginavel dals Francs, e cur che Carl il Grond ha unì en ses mauns il Reginavel dals Francs e quel dals Langobards, è la Rezia daventada ina punt da comunicaziun impurtanta tranter l'Alemania e l'Italia Superiura. Pass per pass è succedida la transiziun dal domini praticamain autonom dals preses tar al contadi francon. L'emprim ha il retg laschà exister l'uniun da la pussanza profana ed ecclesiastica en il maun d'in rector; el ha dentant accentuà la dependenza da quel dal Reginavel dals Francs. Alura ha el installà l'ester Remedius sco rector. Pauc pli tard è succedida la separaziun da la pussanza profana ed ecclesiastica. La profana è ida vi en ils mauns d'in cont francon, entant che la pussanza ecclesiastica è restada ad in vestg indigen.

Dal temp da Ludovic il Pietus han partiziuns dal Reginavel ed il cumbat per la dignità dal cont mess en moviment il territori retic. En il Contract da Verdun dal 843 è la Rezia vegnida integrada en il Reginavel francon da l'ost; sia colliaziun ecclesiastica cun Milaun è vegnida interrutta. Els davos rests da la posiziun speziala da la Rezia èn sparids cur che vestgs

Chaplutta da la Sontga Crusch a Müstair: Perditga carolingica dal 8avel tschientaner.»

FOTO: PD

tudestgs han enteschet e residiar en il 9avel tschientaner a Cuira empè d'investgs indigenes. Lingua, organizaziun ecclesiastica ed il dretg han dentant fatg endament vinavant che la Rezia è stada antruras ina part da l'Imperi roman.

Perditgas da la cristianisaziun – in chat dal temp medieval tempriv

Exchavaziuns archeologicas han manà a la glisch a Panaduz/Valbeuna ina necropola dal temp medieval tempriv. Tar las 720 fossas ch'han destrui in santeri roman da fossas cun restanzas arsas, han ins constatà trais direzioni d'orientaziun. Las fossas eran profundadas en la gera, varsaquants eran circumdadas da crap, autras cuvidas cun plattas da crap. Da las 720 fossas cun skelets eran 87 % senza agiuntas.

En il center dal champ da fossas han ins chattà 27 fossas orientadas da l'ost vers il vest (il chau en l'ost, ils pes en il vest). Agiuntà a quella fossa eran tagliers e cups da lavetsch u vaider da la segunda mesadad dal quart fin l'entschatta dal 5avel tschientaner sco er parts da portgs, arments, nursas u chauras e giaglinas. Las agiuntas destinadas per la vita dals morts en l'auter mund e las fossas orientadas vers saira èn perditgas d'ina tradiziun antica.

Enturn e tranter questas fossas en direcziun vers saira eran las autras fossas en retschas. I sa tracta da 545 fossas orienta-

das vers l'ost (chau en il vest, pes en l'ost) e da 45 fossas orientadas vers nord-sid. Dals 582 sutterrads han be 67 gì agiuntas (che derivan dal 6avel e 7avel tschientaner).

La midada da las fossas orientadas vers il vest tar talas orientadas vers l'ost e la renunzia da las agiuntas en fossa, surtut da vivonda, vegnan a star en connex cun la cristianisaziun da la populaziun. La cristianisaziun è probablmain stada avanzada en il 5avel tschientaner gia en la gronda part dal territori dal Grischun dad oz.

La Rezia en il temp autmedieval (9avel fin 12avel tschientaner)

L'investg sco signur territorial

Dapi il temp da Carl il Grond ha in cont regi en Rezia en num dal retg francon. Sper quel devi dentant anc autras pussanzas: l'investg al qual era restà ina part considerabla da sias anteriuras possessiuns a chaschun da la partiziun dals bains cun il cont, lura ils possessurs dals feudums dal retg, las claustras e senza dubi er famiglias noblas indigenas cun agens bains. In grond eveniment istoric èsi stà per la Rezia cur ch'il cont retic Burkhard ha restabilì ils onns 917/18 il ducadi svabais ch'era svani en il 8avel tschientaner. Uschia eran contadi retic e ducadi svabais unids en in maun. Prest èsi dentant reussì als retgs saxons da liar ils novs ducadis pli ferm cun l'Imperi e da consolidar l'atgna pussanza cun agid dals prinzi ec-

clesiastics. Hartbert, in stretg confident da l'imperatur Otto I, è daventà investg da Cuira ed ha segirà a ses signur ils pass grischuns uschè impurtants per sia politica en l'Italia.

Persuenter ha l'investgieu obtegnì gronds privilegis e numerusas possessiuns. Da lez temp èn ils dretgs dal cont en Bergiaglia e probablmain er quels en l'Engiadin'Ota passads en possess da l'investgieu. Sche plirs conts han exequì bainprest ils dretgs dal cont, è quai in mussament da la decadenza dal contadi en Rezia; quest è lura er spari en il 11avel tschientaner.

Cultura curtasa e politica da pass

Ils dretgs dal cont èn uss vegnids exequids da l'investg, dals ministerials da l'investg, forsà er d'in ministerial imperial per las possessiuns regaladas restadas e lura da las famiglias libras dals nobels da Tarasp, da Razén, da Vaz e d'ina entira retscha da famiglias en Surselva, main impurtantas pertutgant la pussanza. Dispitas tranter quella pussanza èn segiramain succedidas (surtut tranter l'investg ed ils da Vaz), ma talas èn strusch da cumprovar per il temp tempriv. Quests nobels libers han residia l'emprim sin ils gronds bains, sco ch'els èn cumprovads en l'urbari dals bains imperials per il 9avel tschientaner. Or da quest èn sa sviluppsada ina gronda part dals vitgs posteriors.

Forsà gia en il 10avel, segiramain en il 11avel tschientaner han els cumenzà ad eriger chastels sco centers da lur signuradis. Nobels da main gronda muntada e ministerials han suandà l'exempel dals potentats ecclesiastics e seculars. Tras questa partiziun dals dretgs suverans, ch'eran liads vi d'in chastè sco simbol dal domini, è il Grischun daventà la terra classica dals chastels. Las dispitas tranter l'imperatur ed il papa han er pertutgà la Rezia. L'investg da Cuira era dentant per regla in aderent da l'imperatur. Dal temp dals Stauffers e lur politica en l'Italia è puspè sa manifestada la muntada strategica dals pass grischuns. L'imperatur Barbarossa ha segirà il diever da quels cun l'agid da l'investg da Cuira ch'ha surdà la curatella da Cuira al figl da l'imperatur, da la claustra da Mustér sco pertgiradra da la ruta dal Lucmagn e da la citad da Chiavenna.

Cun la fin dals Stauffers e cun la fin da la ferma politica imperiala en l'Italia han er ils pass dal Grischun pers per part lur muntada; cumbats locals per la pussanza han dominà il pajais. Cun l'entschatta dal 13avel tschientaner han novas forzas influenzà l'istorgia retica, numnadamain ils burgais e pauc pli tard ils Guaisers. Els han effectuà transfurmaziuns linguisticas, economicas da la moda da colonisaziun e dal dretg ch'han manà, profitond da las dispitas e da la decadenza econo-

mica dals nobels, a la fundaziun da la Republica da las Trais Lias.

Influenzas nà dal sid – in chat dal temp autmedieval

A chaschun d'exchavaziuns dal 1961 a Cazas/Riòlta è vegnida chattada ina chapellina en furma da calotta che deriva da la segunda mesadad dal 12avel tschientaner. Ella sa chattava en la rasada superiura da rument d'ina curt ordaifer la part centrala dal chastè. La chapellina è vegnida pitgada or d'ina platta da fier en furma d'ina mesa culla. In liom da fier circumdescha l'ur sut da la chapellina. Quest liom è decorà cun duas retschas da total 63 guttas cun chau en furma da tgeiel e cun fridas da puntga. La gutta sin la tschima da la chapellina è nova. Minims rests da tgirom e da lenziel en l'interior da la chapellina permettan da trair conclusiuns davart la flodra da quella.

La chapellina represchenta in unicum en la retscha da svilup da las chapellinas dal temp medieval tranter la chapellina cun fermagls ed en furma da calotta da Chamoson (Vallais) dal 11avel tschientaner e tranter las chapellinas en furma da cuppa dal 13avel tschientaner. Probablmain deriva ella d'ina fravgia d'armas da l'Italia Superiura da la segunda mesadad dal 12avel tschientaner. Ella correspunda pia bain als chats da rauba pitschna che cumprovan ch'il chastè è stà abità dal 11avel fin il 14avel tschientaner. Oz è il crest cun il chastè al nord da Riòlta en Tumblestga spari en consequenza d'ina explotaziun da gera. La chapellina è probablmain stada en possess dals signurs da Rialt che cumparan en documents dal 13avel e 14avel tschientaner. Ella è in cler mussament per l'influenza da l'Italia sin la cultura dals chavaliers retics che po er vegnir cumprovada sin auters secturs.

Cuira sco citad diocesana

Tenor la legenda duai son Luzi avair purtà il cristianissem a Cuira. La tradiziun dal pievel considerescha el sco emprim purtader da la cretta cristiana, sco fundatur da l'investgieu e sco emprim investg da Cuira. L'onn 451 cumpara cun Asinio l'emprima menziun d'in investg da Cuira en l'istorgia.

Cunter la fin da l'emprim millenni ha l'investg cuntanschì er en fatgs seculars ina posiziun pli e pli impurtanta. El ha profità qua da la favur dals imperaturs tudestgs. Quels al han regalà grondas possessiuns, entradas (dazis sin punts e vias) ed impurtants dretgs (giurisdicziun, dretgs da batter munaida, da fier e da chatscha). Cuira è daventà il center da la pussanza episcopala. L'investg era medemamain il suveran dals abitants da Cuira ed aveva er in pled en chapitel tar l'elecziun dal cussegl da la citad; en pli nominava el ils parsuras da las dretgiras ed il curatur da la citad. Il 1170 cumpara l'investg da Cuira per l'emprima giada sco prinzi-vestg en in document da l'imperatur Friedrich Barbarossa.

Dapi la fundaziun da la Lia da la Chadé il 1367 entschaiva la pussanza seculara da l'investg a diminuir. La relaziun tranter la citad e ses signur era gia daditg plain tensiun, cunquai ch'ìls burgais sa stentavan da cuntanscher ils dretgs e las entradas da la citad. Els artitgels da Glion dal 1526, ch'èn influenzads da la reformaziun, han fatg fin cun il regiment secular da l'investg sur la citad. Els han numnadamain fixà ch'in investg n'haja d'occupar ni curaturs, ni mistrals ni uffizis.

Ruina dal chastè medieval Tschaniuff sper Ramosch.

FOTO: PD

La preschentaaziun:

Dossier «Istorgia dal Grischun en furma concisa».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1879
www.chattà.ch